

MELIKA SALIHBEG BOSNAWI
(ranije SALIHBEGOVIĆ)

KASNO SE PALE LAMPE U MRAKU PREDRASUDA

INTERVJU ZA OSLOBOĐENJE, objavljen u Specijalnom dodatku POGLEDI,
od 23.03.2013)

Razgovarao: ASAF BEČIROVIĆ

Zašto ste uhapšeni 23. Marta 1983. I ako vas mogu zamoliti da se sjetite trenutka hapšenja. Kako je to izgledalo? Šta se, kad su Vas uhapsili, desilo s vašim sinom Amirom?

Bismi'illâh. Zato što nema političkog režima na svijetu koji podnosi drukčije, a moćno, mišljenje! Ključ je u ovom moćno. Islamska ideja bila je moćna ideja – pogotovo u odnosu na onu Komunizma, lišenu svake Eshatologije, bez kojih učenja o onom Prije i onom Poslije ljudsko biće ne može normalno živjeti – a koja je tih godina još jednom u povijesti snažno uzdrimala svijet. Potresom koji još uvijek traje.

Znači, niste bili iznenađeni!?

Ne! U načelu. Bivši intelektualka i umjetnica, koja se usred ateističkog režima usudila odjenuti po islamskim propisima, javno očitujući svoju, dakle, Meta/fiziku, tj. vjeru u Onostrano, znala sam da će doći po mene. Onog trena kad sam doživjela intimni vjerski preobražaj na Karbali, u Iraqu, 1978/9, i kad je njegova skora manifestacija izazvala javnu (i uličnu) reakciju bez premca, praćenu osipanjem prijatelja i porodice, kad je obruč postajao gotovo opipiljiv, bilo je pitanje dana... Ali vas te stvari – odmazda hapšenjem zbog drukčijeg vjerovanja i mišljenja – uvijek iznenade, baš kao i smrt. Svi znamo da ćemo jednoga dana umrijeti, ali je ona uvijek iznenadna.

Ono što me uistinu zapanjilo, i što nikad nisam oprostila ni jednom od učesnika (a nikad nijedan nije ni tražio oprosta), to je brutalnost s kojom je ono bilo izvedeno. Okrutnost bez premca. Tim prije što je od njih sedam mislim, koji su banuli u moj dom odmah po jednom sabahu, najviše bilo žena, majki, ili potencijalnih majki. Tom nizu "satanskih lica" (neka su mi i danas u prvom susjedstvu), koja će me praktično odvesti odmah na petogodišnju robiju, kako će mi domalo biti presuđeno u glasovitom show-procesu "Sarajevo 12", pridružio se i sav moj komšiluk uredno poslagan kat niže za javno zgražanje i ispraćaj (*Jednog vode sedmorica, sedmorica jednog vode...*, e moj Mak!), dok je na poluotvorenim vratima, podbuhlo pred skorom provalom plača, drhtalo moje dijete, s riječima koje su i sad u mom uhu: "Majkice, molim te, vrati se brzo, mene je strah".

Bio je to zločin *non plus ultra*, ostaviti tako samo, u ispreturanom stanu, malodobno dijete samohrane majke... O onom što će uslijedit u školi gdje je dotad bio odličan đak (testirano i utvrđeno) natprosječne inteligencije, što će se za njegov specijalno režirat po policijskim stanicama – šamaranja, zahtjevi da sve kaže, ko zove, ko pomaže..., o tom pitajte mog sina, ako se i danas ne uguši od bola prisjećajući se.

Počinem da shvaćam, ta okrutnost se ponajprije odnosila na vašeg sina.

Da. Ja sam bila već intelektualno zreo čovjek (38), sasvim sigurna u izbor svoje Metafizike i Eshatologije, pa ako hoćete i Fizike koja uz to ide (hidžaba, obredoslovlja, džamije...). Moj sin Amir je sedam dana prije tog događaja, koji je tragično obilježio njegov život, napunio bio tek 12 godina. Zbunjen tolikim brojem ljudi koji su banuli u naš miran dom odmah po obavljanju naše jutarnje molitve, on se utekao na seharu, sjeo sa gitarom u rukama koju je netom dobio za rođendan od oca, i prebirao lagano po njoj, dok je policija, u prisustvu neka dva svjedoka koje je sama dovela, harala po stanu. Gdje su filmadžije....!

Pa jesu li našli šta inkriminirajuće?

Dakako da jesu! Audio kasete sa učenjem Qur'âna (koje mi nikad nisu vratili), i dvije pisane mašine, od kojih jednu također nikad nisu vratili, jer i policajci vole antikvitete kao i Goering. (Pisane) strojnice, dakle, člana Društva književnika Bosne i Hercegovine, o čijoj poeziji je koji dan prije toga, u svojoj recenziji moje najnovije knjige s rukopisom koje ću i biti uhićena, Dara Sekulić napisala da je nešto najbolje na tlu Jugoslavije od 1945. Rečeno Društvo bh. književnikâ će me naredne noći, u "Dnevniku", pošto je moje hapšenje ozvaničeno, javno izbaciti iz svojih redova, a njegov Predsjednik (pokojni Tahmišćić) tražit će moju doživotnu robiju!!!

Šta ste to tako opasno pisali?

Filozofsku poeziju, eseje o likovnoj umjetnosti, sufijske tekstove.

Koje su onda bile vaše inkriminacije na sudu?

Uglavnom ono što su drugi rekli da sam ja rekla ili mislila, isprepadani ili plaćeni ili bestidni svjedoci..., etički, svi isti.

S kojim dokazima ste osuđeni na pet godina zatvora?

S nedokazivim, s kakvim su, u dubokim maglinama svojih umova, tadašnji bozi naše ružičaste komunističke sreće ispunili član 133. Krivičnog zakonika SFR Jugoslavije. Među svjetskim borcima za ljudska prava ta je inkriminacija nazivana "zločinom mišljenja". A osuđene po tom članku, Amnesty International je uvrštavala na liste "zatvorenika

savjesti", na kojima sam se i sama dva puta našla. Ne znajući, ni ja ni međunarodni borci za elementarna prava ljudi, da ja iz tih kazamata ni dan-danas neću biti oslobođena.

Kakva dva maha, i zašto ni dan-danas?

Ja sam bila dva puta hapšena, suđena (drugi put po hitnom postupku), i Crnom maricom sprovedena u zatvor, no ostavimo ovaj drugi za drugu godišnjicu. Mnogo je teži, i bez ograničenja u vremenu, moj doživotni zatvor u smutnji/fitni svemoćne Čaršije; u tminama egâ nečistih savjesti; u javnoj svijesti formiranoj komunističkim, potom quazi-demokratskim režimom; u sljepoći mojih bh. sunarodnjaka, posebice Bošnjaka i su/vjernika, koji svi skupa nipošto ne prihvaćaju partijsku/stranačku nesvrstanost, i nipošto mezhebsku različnost. Neki od mojih sugrađana, pak, toliko su puta mijenjali mišljenje, da su prestali imati mišljenje kao takvo.

S kakvim dakle dokazima...?

S nebuloznim! Jer moje knjige i književni radovi, objavljivani po jugoslavenskim časopisima od Ljubljane do Beograda, kao i nagrade na anonimnim jugoslavenskim natječajima za priču, filmski i tv scenarij... govorili su upravo suprotno od onog što su Sud i svjedoci "nepobitno dokazali".

Onda mora da ste imali solidarnost književnih kolega diljem naše bivše zajedničke domovine, Jugoslavije?

Nipošto svih! Slovenačkih da, hrvatski su, preplašeni vlastitim iskustvima, šutjeli glasovitom šutnjom, kao i albanski, koji su već trpjeli strašne zatvorske odmazde, makedonski su bili daleko, i jezički, a Srpsko udruženje književnika iz čuvene Francuske 7 i tad je kao i kasnije orkestriralo... Ko nije shvatio da je s našim hapšenjima otpočeo onaj rat 1992. nije ništa shvatio. Jedna samosvjesna i samopoštujuća nacija do sad bi organizirala desetine simpozija...

A kako je reagirala vaša familija, okruženje...?

Izdajom! Veliki broj njih ustoličen na visokim položajima, pa velik broj onih koji su još od 1945. trpjeli svoju sudbinu lišavanja statusa, imovine..., te jedan broj upokojenih i preobraćenih. Reagirao je jedino moj plemeniti brat Jakub, šehid agresije 1992, i moj bliski rođak, Kasim Prohić, kojeg će to i dotući (u. 1984). Uz moje dijete je, osim r. Jakuba, bio još jedino r. Hafiz Kamil-ef. Silajdžić, a od svih mojih bh. kolega i blizih, jedino je dr. Zdravko Trolić, prijatelj iz godina naših različitih post-diplomskih studija u Parizu, ostao odan. Naročito kad mi je najviše trebao; po izlasku iz zatvora, na smrti. Svi ostali su bili ili smrtno preplašeni, ili... Unutarnji idoli ega i pohlepe za slavom i novcem najveća su božanstva, i teško da se ikad sruše.

Kakav je bio vaš društveni status pred hapšenje? Gdje ste bili zaposleni i čime ste se bavili?

Da poredam: begovica po (sarajevskom) rođenju, klasičarka po srednjem obrazovanju, zagrebački do-diplomac i sarajevski i pariški post-diplomac, nakratko CK-om ostrašćeni novinar, pa deceniju i više stručni suradnik u Kulturno-prosvjetnoj zajednici BiH, afirmirani književnik, suradnik vodećih jugoslavenskih časopisa, član Društva književnika BiH od 1975, a time i SFR Jugoslavije...

Uhapšene – A.Izetbegovića, H. Čengića, E. i Đulu Bičakčić, Omera i Saliha Behmena...- odranije ste poznavali?

Neke od njih. Šest. Većinu samo površno. Za drugu šestoricu sam prvi put saznala iz Optužnice, i prvi put ih vidjela u Sudnici. Bili smo hapšeni po sistemu "uzorka".

Kako je teкао istražni postupak?

Agregatno: od prijetnji, laskanja, zastrašivanja..., do onemogućavanja posjeta sina i brata (roditelji su mi davno umrli). Od zakonitih istražnih postupaka, bilo je samo prvo, administrativno saslušanje od strane pokojnog sudije Hadžikarića. Nisam mogla a da mu ne spomenem da sam objavila esej o njegovoj rođaci, prefinjenoj književnici, Nafiji, udatoj Sarajlić (1893–1970). Munir (Alibabić) bio je tri mjeseca Alijin i moj isljednik. Tri mjeseca me pozivao kad mu je i kako mu je naređeno ili prahnulo, provocirao da govorim protiv ostalih uhapšenih, koji tobož sve najgore pričaju o meni... Bio je utoliko korektan što nikad nije proveo u djelo batine koje je navodio kao mogućnost ako ne kažem ništa o njima. Zaplakala sam prvi i zadnji put u zatvoru kad mi je, na samom kraju istrage, pročitao šta je u svojoj izjavi o meni rekao Huso Živalj. (Ostale ne pamtim). Bili smo bliski prijatelji. No on je bio i jedini koji je ikad došao na moja vrata tražiti halala.

Znao me (Munja ko munja!) pozvat i u ponoć, do kog vremena me držao budnom, i valjda trebao sasma pomest, veliki reflektor sa plafona. Jednom se uistinu uplašio. Usred ispitivanja, past će iznad mog stola, tačno gdje sam do maločas držala glavu, od kojeg će pada on za svojim stolom nasuprot mog panično poskočit, ogromna neonska lampa. Sličan "slučaj" će se desiti i u fočanskom zatvoru, kad je na mene trebao, po stražarkinom kontrolnom otvaranju vrata moje sobe i time pokretanjem cirkulacije zraka, pasti teški, dupli prozor. (Majstor mi je povjerio da nije bilo šanse da se njegovo potpuno labavljenje slučajno desi. Ne znam je li preživio Foču 1992).

Za šta su Vas konkretno optužili? Za pomaganje Aliji Izetbegoviću u pisanju knjige "Islam između Istoka i Zapada?"

Za knjige koje sam čitala i na upit preporučivala (Aleksandrijski kvartet, na pr.), a tu listu su dobili od mog kolege (danas glasovitog orijentaliste, valjda po zadatku u Turskoj) sa studija Arapskog i Perzijskog jezika, koji sam bila upisala godinu dana pred hapšenje. Uklonili su tu inkriminaciju na moju primjedbu da u SFRJ ne postoji zvanični ***Index Librorum Prohibitorum*** ("popis zabranjenih knjiga"). Potom za kritiziranje nastavnog plana i programa Medrese, o kojem ja nisam imala pojma, ali sam se obranila primjedbom da je Medresa po važećim zakonima privatna ustanova, te šta se Suda tiče moje moguće mišljenje o privatnom. Potom, Biljana Koprivica, opet kolegica sa studija Orijentalistike, s Titovim likom na svom raskošnom poprsju, inkriminirala me navodno njoj izraženom željom da u Islamsku državu (Koku? Čiju?) uđe i Slavenska Požega... Kakav cinizam! Naveli su mi grad, za kojeg sam odgovorila da i ne znam gdje je tačno na mapi Jugoslavije, ni ne sanjajući da će to biti lokacija mog drugog zatvora. Oni su sve unaprijed i znali i odlučili.

Na kraju su, iz mora besmislica, izvedene dvije "nepobitne": (na žalost nikad dostavljeno, a kako bi ga oni inače i našli?) pismo Imamu Homeiniju q.s., u rogoznom i tendencioznom prijevodu, u kojem se ja zapravo, pored poznate istine o broju i položaju muslimana u Europi, ponajviše žalim na jednu tadašnju vodeću familiju u Iranu (čiji su članovi danas pod kućnom paskom, ili po zatvorima). I ta inkriminacija koju spomenuste, a koju sam na kraju i sama ironično negirala, jer radilo se o mojim sitnim lektorskim intervencijama na dvije-tri rečenice, izvučene, mislim šapirografom, na komadiću papira, i izvan konteksta. Kako priznati da sam "dokazano" zajedno s Alijom pisala predgovor njegovoj velikoj, uglavnom sjajnoj knjizi. (Jedna izdavačka kuća u, itekako komunističkom, Splitu, htjela ju je objaviti).

Šta je za to vrijeme radio vaš advokat?

Moj branitelj po službenoj dužnosti, čijeg se imena i ne sjećam, bio je bivši milicioner, koji je po odlasku u beneficiranu mirovinu završio nekako Pravo, i postao advokat za takve potrebe. Nisam od njega ništa zapamtila osim usrdne molbe da mu potpišem dopuštenje (bez kojeg moj postupak nije ni mogao početi), valjda da bi nešto zaradio.

Kako su stražari postupali s Vama u istražnom zatvoru? S kim ste bili u ćeliji?

Jedan mi je s početka pametno rekao: "Molim vas budite korektni, mi smo u istom zatvoru, samo vi s jedne, mi s druge strane vrata". Najviše su se bojali mogućeg "samoubojstva", jer su u tim slučajevima uvijek oni odgovarali. Cijelo vrijeme sam bila utamničena na petom katu, tj. muškom odjeljenju Centralnog zatvora, sa povremenim dvominutnim sprovođenjem u malo dvorište u šetnju. Iz prizemnog ženskog odjeljenja nekad bi posvunoć dopirali strašni urlici žena, najčešće prostitutki iz Drine. Vriske sam slušala i na mom katu, katkad

nepodnošljive. Bio je neki izrazito korpulentni stražar Jovo koji je posebno volio tući. Čak bi otvorio moja vrata da mi demonstrira. (Dešavalo se u početku da i sama budem na rubu jauka kad bi mi se, od nečijeg "Mama!" iz pokrajnje ulice, učinilo da to mene doziva moj sin).

Prvo sam bila sama u ćeliji sa malim lavaboom, desetak koraka sa dva, a poslije je dovedena jedna... Kad je ova poslana dalje u trajni zatvor, dovedena je druga. Njima je, osuđenim na dugogodišnje kazne zbog pljačke, govoreno da nisu one nego ja kriminalka, i da treba da ih uredno obavještavaju šta radim i pričam.

Kako je teklo sâmo suđenje! Vaša odbrana, i "završna riječ"?

Moje prvo pojavljivanje i ispitivanje bilo je zakazano za jedan ponedjeljak (suđenje je trajalo usred augustovskih godišnjih odmora, ljudi su imali vremena čitati pomamljene novinarske izvještaje o opasnoj grupi...), a potom je termin iznenadno promijenjen. Pozvali su me dva dana ranije, u subotu, kad Sud nije ni radio, a mnogo godina kasnije ću saznat da je to bio učinak nevjerojatnog interesa, i među sudijama i u advokatskoj kancelariji Suda, za moju obranu. U neku ruku, samo sam ja bila (književno) profilirana dotad u javnosti, ostali su bili gotovo anonimni.

Moj nastup na Sudu natjerat će čak i Hasana Čengića da mi čestita riječju "Aferim!". Amirovog, i mog, i r. Jakubovog, ljutog, dušmanina, kome eto sude rame uz rame sa mnom (hic!). Ja mu i dan-danas od sveg srca želim dno Džehenema zbog onog što je radio mome djetetu u godinama pred hapšenje – izbacujući ga iz džamija zbog majke, sumnju u koju je, u njegov kvarni um, ubacila, dakako, policija, u predigri sječe (ne dahija, pobogu!) islamskih vjernika–intelektualaca.

Suđenje? Javna tužiteljka Edina Rešidović mjesec dana će nas optuživat i prijetit nam s Qur'ânom, kojeg je cijelo vrijeme imala pri ruci. A svoje poštivanje vjernika–muslimana ilustrirat će dirljivim sjećanjem na postećiju svoje nane, na šta ću ja ustati s pitanjem: da li dotična misli da "sa izumiranjem naših nana treba da izumru i postećije?". Sudija (kojem su muslimani poslije klanjali dženazu i uredno mu pri pomenu i danas nazivaju rahmet) trčkarao je svaki čas u pokrajnju sobu – očito po telefonsku direktivu, no držeći se svaki put po povratku za želudac, i s grimasom bola protiv kojeg je tobož upravo uzeo lijek. Takav, sa optužnicom pred sobom koja je druge, pa i ovog pisca, citirala kao da je riječ o notorno nepismenim ljudima, upozorit će me da govorim manje intelektualno, na što mu uzvraćam primjedbom da – suđenje intelektualcima zahtjeva postavljanje intelektualca za sudiju.

Kad su se počeli redati svjedoci, najprije čitanja pismenih izjava (Enesa Durakovića, Mirka Marjanovića, etc.), pa uživo neki sitni lonci i poklopci, sve u svemu 34 na jednoga, bila je to najimpozantnija

moguća izvedba Ničeovskog "ljudsko, odveć ljudsko". (Dakako, navodnici nisu ni malo slučajni). To će ubrzo postati "elita" (ni ovi!) ovog društva: sveučilišni profesori, književnici, urednici, predsjednici, pa kasnije pen–ovci, sdp–eovci, direktori..., te džamijski imami, ambasadori, akademici... Sve u svemu, današnji neupitni uglednici; sa ili bez portfelja!

Završna riječ? Imam je još uvijek, neotvorenu od tad. Možda dođe vrijeme njena javnog literarnog čitanja, i onda razumijevanja zašto je cijela sudnica i ne htijući zanimela pred opisom jedne majke trenutka kad je odvođe od sina. (Nek mi akademičarski i ini svjedoci ne izlaze na oči sa isprikama za svoj kukavičluk!).

Budući da ste bili politički zatvorenik, kako su se spram vas odnosili uprava zatvora u Foči i ostali robijaši?

Foča nije bila moj jedini zatvor. Prošla sam kroz tri, i svaki još sa po nekoliko krugova unutarnjeg pakla pride. I svaki priča za se.

Najprije 48 sati ispitivanja i urlanja u lice, sjedeć u uredskoj fotelji tamo iza "Banke s kipovima", gdje smo nekad išli po pasoš i vozačku. Predvečer prvoga dana pozivanje Amira koji, uspaničen, grca na telefon..., knjiga za se! U Istražni zatvor odvezena sam iza ponoći, drugoga dana po hapšenju. (Primjetih da je magnolija u obližnjem vrtu rano procvjetala, tako sam znala da će opet pasti snijeg). Dozvolite ovom umjetniku: susret s Upravnikom zatvora, koji će, brutalnije da ne može, strgnuti s glave crnu svilenu maramu. Crna pelerina kako se, uz bešumni hod sprovodnika, penje na peti kat, bat koraka u tek kupljenim čizmama koje nikada neće biti vraćene, susretanja zatvorenikâ koji se moraju okrenuti prema zidu..., jedinstven veliki ključ koji otvara vrata svih ćelija, njegov zvuk u bravi, škljocanje u umu..., mala soba i izričita naredba ustajanja kad dođe neko služben, do kraja boravka dosljedno neispoštovana... Dogovarala sam s Almom Suljević napraviti i snimiti performans, da se vrte po svijetu.... Ne bi nafake. A i ne daju mi ni blizu zatvora, ni dan–danas, dok glede zakonski obećanog uvida u kompletan dosije dobivam samo one papire koje već i sama posjedujem. Tako se, to sam učila i na Fakultetu, pri smjeni vlasti, u njenom podzemlju u suštini ništa ne mijenja.

Slijedi zatvor u Slavenskoj Požegi, Crna Marica kojom me sprovode..., stižem iza ponoći, pogađam tačno prema kojoj strani se trebam okrenut u molitvi, jutarnje sunce mi potvrđuje, ogromna divna stabla kroz prozor..., sjećanje na moj studentski Zagreb i Pariz... E to je roman. Požeški zatvor je, više od proze, moj film, kojeg još uvijek silno želim napraviti. Kasnije karantena, pa spavaona sa 40 kreveta na kat, gradnja petog zida..., prijetnja ćebovanjem prvih noći, koji će odnos ubrzo preći u poštivanje i solidarnost (u ramazanskom postu nemuslimanki), ako ne i divljenje, noćni rad u tvornici, borba za status

političkog zatvorenika, samice na ogromnim minusima (te je godine bila u Europi proglašena polarna zima) u starom austrijskom nikad zagrijavanom zdanju, opasnom sa visokim zidovima, skok u slobodu ždrijebeta Zatvorenika koji dovozi hranu pa ga, dok istovara u našem krugu (pakla), pusti s uzde..., ogroman dnevni boravak i žene s ručnim radovima u rukama, grupna tiskanja pod tušem u podrumu..., ah čiste vizije mojih prednatalnih snova! ah zastrašujući zvuk gonga za ustajanje, od kojeg se ledi i um i krv! ah čist i film i roman i poema...

Zatvorenice koje dolaze da presudim u njihovim sukobima, pa onda ljubomora stražarke koju zovu Muški, i Direktorice, psihologa po struci, koja me poziva na raport zbog "religijske revolucije koju ste izazvali u mome zatvoru" (500 osuđenika), prijateljski savjet da nosim maramu kod kuće (i jedem svinjetinu ko svi normalni ljudi, reći će u drugoj prilici jedan njen službenik!), a kad izađem na ulicu da budem kao i drugi, pa je upozorim da mi preporučuje klasičnu alijenaciju čovjeka, o kojoj se u tim godinama puno govorilo i pisalo u znanosti. Ona je sa užitkom cenzurirala moja pisma, uživajući u Amirovim koje i danas čuvam. U tom zatvoru su sve osuđenice oslovljavali sa vi. Bilo je ipak nekog elementarnog poštivanja ličnosti osuđenika.

Onda slijedi zatvor u Foči, sa svom tipično bosanskom banalnošću, brutalnošću, primitivizmom... Od pozivanja na raport od strane Direktorice, opet psihologa, zajedno sa prostitutkom i lopovkom iz zloglasne Drine, preko premlaćivanja od strane osuđenica za koja su nagrađivane vikendom u grad ili dopustom, do napredovanja u službi stražarki koje bi me, petnaesti dan štrajka glađu, i same prebile na Odjeljenju za izolaciju. (Suada je odmah dobila posao u sarajevskoj Skenderiji). Vinka bi me gotovo ginekološki pregledala pred posjetu, na kojoj bi između mog djeteta i mene sjedila jedna, a druga stražarka između moga brata i mene. Desilo se da, pri izlasku, greškom dođem do tih zapisnika. Nestali su policijskom racijom usred rata!!! Ali o svemu ovom nisam ja mogla pričati na TV Hayat, već 1992. Pričale su o svojim mukama sa mnom moje stražarke. Bože spasi moj um!

S kim ste bivali u ćeliji?

U Sarajevu, rekoš, sama ili sa drugom zatvorenicom po zadatku, a na tri dana i sa Đulom, e da bi ona podnijela detaljan izvještaj o našim razgovorima (blago se njoj!). U Sl. Požegi u spavaonici sa 80 osuđenica, ali, po kazni, i u samici (sa smrću od smrzavanja u jaki za vratom); u Foči nakratko sa tri osuđenice, da me prebiju po potrebi, no najčešće u samici, i najduže na Odjeljenju za izolaciju. U Foči sam osjetila kako je prisilna šutnja neprirodno i po um opasno stanje.

Kako ste se odlučili na najduži štrajk glađu (duži od Bob Sandsovog u Irskoj)? Koliko ih je bilo, i kako je uprava zatvora reagovala na te Vaše poteze?

Neki su bili zbog dobivanja statusa političkog zatvorenika, neki za dobijanje knjiga, neki da mi puste dijete u posjetu, posljednji najduži da ili dostojanstveno preživim, ili dostojanstveno umrem. Pisala sam o tom u rukopisu "PETI ZID", odlomak koje nikad završene knjige se može pročitati na www.bosnawi.ba, pod naslovom "I smrt će proći".

Zadnji je bio, rekoh, s namjerom ili-ili. Vezivanja za krevet, razapinjanja, prisilne infuzije, sonde s hranom kroz nos, gušenje... "Sloboda", 73-i dan; na samrti. R. Jakub i Amir u grču da ću im na oči umrijeti s druge strane kapije, odnose me u Aladžu gdje nekako otklanjam dva rek'ata kako sam sebi obećala ako preživim, pa vožnja 73 km do Sarajeva, početak hranjenja, grčenje, skoro paraliza, prijatelj dr. Trolić, šef Dječije ortopedije u dežuri, kako me gura na kolicima od odjeljenja do odjeljenja Koševo bolnice u kojoj niko ne smije da me primi, nekako ipak hitne infuzije na Internoj, ali izbacivanje iz bolnice trećega dana. Višemjesečno oživljavanje, teže od umiranja! I, napokon, ispunjenje drugog obećanja sebi: prelazak u zaru preko Čobanijskog mosta, s kojeg su 1950. otjerali kući moju plemenitu nanu Kerimu Karamehmedović-Prohić zbog inkriminirajućeg hidžaba. Historija se ponavlja. I borba. I pobjeda!

Kako je napokon bilo na slobodi?

Čim sam uhapšena, ja sam isljednicima rekla, i ostala s tom mišlju do danas, da sloboda nije doli stanje duha, parafrazirajući pri tom velikog slobodnjaka i cinika, Voltairea.

Jesu li vas još hapsili nakon Sarajevskog procesa?

Jesu, dvije godine nakon "oslobođanja" po prvoj presudi. Amirova (16) pozivanja na "informativna saslušavanja", Jakubovo istjerivanje s posla, gladovanje nas troje (najprije četvoro, a onda se Azra udala), moji kontakti sa stranim dopisnicima u Beogradu, sa opozicijom u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji, sa dragim Vladimirom Dedijerom...., reakcija Amnesty Internationala i svjetskog demokratskog korpusa koji se tad ujedinio bio na rušenju Komunizma..., intervjui dati "Mladini", odbijen zahtjev da mi se da putovnica..., preteče su moje odluke da priredim individualnu javnu demonstraciju (o kojoj telefonom obavještavam dopisnike u Beogradu i Helsinški komitet), sa plakatom u rukama na kojem piše: "Glad je najbolji začim kad jedete, glad je najbolji način da umrete, ako ste muslimanski vjernici".

Čekali su me pred ulazom u zgradu, plakat sam izbacila kroz prozor policijskog automobila na ulicu punu užurbanih građana, studenata i đaka u jutarnjim satima, automatsko odvoženje na sud, presuđivanje, i isporučivanje opet Crnom maricom u samicu Dječijeg odjeljenja Fočanskog zatvora (samica za odrasle je bila zauzeta), u kojoj je za mog ranijeg boravka jedna maloljetnica izvršila smoubojstvo za šta nikad niko nije odgovarao.

Munjevita reakcija Amnesty Internationala, munjevito, praktično izbacivanje na ulicu (nakon mjesec dana smrzavanja u samici), a onda opet dani nestašice, pa legitimiranje i lomljenje noge na Stomatološkoj klinici, gips gotovo do prepone, policijska bjesomučna lupanja na vratima bar jednom sedmično, bivše književne prijateljice u ulozi špijuna, već desetogodišnje prisluškivanje telefona, pakao "slobode", iz kojeg će mog sina jednog dana odvesti u London Englez-konvertit u Islam, a britanska i svjetska medijska pažnja rezultat mojim dobivanjem putovnice i iskorakom iz pakla za kojim moji brojni sunarodnjaci i suvjernici i danas nostalgично čeznu.

Slijede divne godine u Londonu, putovanja u SAD, Kanadu, Egipat, Iran, Tursku..., međunarodne konferencije, predavanja, simpoziji, od Oxforda do Saint Louisa, bezbrojni intervjui, divna nova poznanstva..., građanin svijeta, širina..., puna pluća, dišem, skupljam građu u Kongresnoj i drugim bibliotekama, i pišem roman "Katarzični snovi".

Kako se u vrijeme "Sarajevskog procesa" ponašala tadašnja Islamska zajednica?

Ko i sve vjerske zajednice pod totalitarnim režimima. Valja pogledati žutu, plavu, zelenu knjigu... A vala i pod netotalitarnim! Nije ni demokracija luda da podnosi uistinu drukčije mišljenje, pisala sam davno. Ni IVZ drukčije mezhebsko; dodajem kasnije!

Na prvoj stranici njene najvažnije publikacije, godišnjeg Takvima, stajala je decenijama fotografija Tita, i pod njom 'âya iz Qur'âna koja kaže "**O vjernici**, pokoravajte se Allâhu, i Njegovu Poslaniku, i **onima od vas** koji imaju vlast". Pametni odmah uoče podmet i predikat ove rečenice. Tito sigurno nije znao ni arapski ni Qur'ân, ali je uvijek bilo poletnih hodža, 'âlîma, i re'isa, poput onih iz Zelene knjige (suradnika UDB-e među muslimanima), koji su znali kako, uz komuniste, policiju i zatvore, i sami upokojiti muslimanske mase.

Možete li ukratko okarakterizirati Vaše sapatnike s osuđeničke klupe?

Gotovo da radije ne bih. Ali ipak! Sudnica je bila prvo i jedino mjesto gdje sam imala čast viđati i slušati r. Saliha Behmena. Bila sam počašćena njegovom dostojanstvenom, čestitom, nenametljivom... pojavom i nastupom. Rahmat mu duši! Aliju Izetbegovića sam dobro poznavala. Nikad mi gotovo nije dao razloga da posumnjam u njegove izvorno dobre i časne namjere, ali mnogo razloga da mu zamjerim nestajanje svih kriterija kad je u pitanju bila njegova bliža i daljnja familija. Tu sam mu slabost naročito zamjerala u toku rata. (Poslije rata nastat će, i dalje rastuća, imperija od srodnika). Za moj ukus on nije bio dostatno musliman. Veoma zanimljiv intelektualac, ali s prevelikom ambicijom da ostane upamćen u historiji, nesvjesno

utjelovljenom u dimenzijama i obliku njegova potpisa. Bio je naivan s ljudima, ponekad također i u idejama. Njegova metafizika bila je slabija podloga njegova poimanja svijeta i vjere, često zato kolebljiv u najodsudnijim trenucima; ne u odsustvu časti već odlučnosti. To je dopustivo malim ljudima, ali nipošto političkim vođama, ili onima koji hoće to biti. Mučenik u godinama rata. Rahmat mu duši! (*Kopije njegovih pisama koja mi je dostavljao na razne načine čuvam pomno osigurane u inozemstvu: za sjećanje, za povijest, ili za nedajbože, što bi narod rek'o).

O ostalim nitkovima (ne ubrajajuć r. Đurđevića kojeg ni ja niti iko od nas 11 nije poznao prije suđenja) neću ni riječi više no što sam već rekla. Ja ih prepuštam sudu Najpravednijeg Sudije, u Kojeg se i oni bar formalno kunu, no sve radeć da bi podebljali kod Njeg svoj dosije.

Primjećujem odjednom da ste strašno ogorčeni, zašto?

Jer dotična gospoda, moji bivši suosuđenici, ili njihovi potomci, ili njihovi trabanti iz njihovih stranaka i partija, repriziraju danas, u Sarajevo-artu, nad mojim sinom Amirom, gdje je zaposlen, isti onaj teror, ovaj put s dodatkom fizičkog, s kojim sam ja, samohrana majka, prije 33 godine, otjerana s posla iz Kulturno-prosvjetne zajednice BiH. Da bih više od trideset godina bila bez ikakvih redovitih primanja, a sad s mirovinom koja dostaje za morski vikend njihovih maloljetnika.

Zašto sam ogorčena? Jer moje dijete tek što je prestalo biti gorivom za komunistički i čaršijski džehennem, lišavano decenijama svega što normalno djetinjstvo, mladost, obrazovni sustav, vjerske zajednice, elementarna ljudska solidarnost... nude, danas već čitav čovjek, treba da padne žrtvom polu-inteligenata. Koji, ili čiji bossovi u sjeni, nikako da nešto oprostite njegovoj majci. U ona vremena, dirigentsku palicu političkog i građanskog terora držali su mlade (Oljača i slični). Danas te batine u svojim šakama drže adže i njihova pomamljena djeca (te zetovi, snahe, bliži i daljniji, prijatelji i krvopije); kojima nema broja.

Šta u svemu ovom radi tzv. intelektualna opozicija, i koji je moj grijeh kod nje? nisam nikad dokučila. (Ili ću se praviti da nisam?!) Znam samo da su direktori, suradnici, i službenice, primjerice, iste one kulturne organizacije (čiju su bogatu umjetničku zbirku popljakali, upozorio me Franjo Likar, mada ona po novim zakonima pripada svim bivšim uposlenicima, pa i njemu i meni) učinjeni ponosnim članovima i članicama PEN-a i Kluba 99, na pr. To jest, poratnih, samoproglasnih, intelektualnih savjesti ovog sluđenog društva. Sa svih svojih više od dvadeset knjiga, sa umjetničkim instalacijama, performansima..., nagrađivanim scenarijima, i sa negdašnjom slavom naj..., ja uživam (i Boga mi, uistinu uživam!) u skoro potpunoj anonimnosti. Jer prave se knjige pišu u tišini, i samo se u njoj uistinu kontemplira i misli.

Ali zločini se umnažaju aritmetičkom progresijom ako se šuti o njima.

Mene je nekim čudom i Pozicija i Opozicija osudila na javni muk. Bez osjećanja vlastite važnosti, utvrđujem da sam ja, ako GLASNA, možda jedina tačka apsolutnog jedinstva u ovoj razdrtoj zemlji kao PERSONA NON GRATA. Za sve bh. božne i bezbožne idole, za iskompleksirane i one nadute, za titulirane i one... Pa ipak, znam, nisam ja ta snaga, već je to moj *ihlâs*, beskompromisna i iskrena vjera u Božiju Jednoću, i odanost Islâmu Njim utemeljenom, to što srdi srdite.

Rekli ste, prva smo novina koja je došla porazgovarati s Vama o Sarajevskom procesu! Nema vas u medijima, ali ni u knjižarama iako ste napisali, objavili, kreirali brojne knjige iz oblasti filozofije, proze, drame, poezije, eseja, art–instalacija, performansa...

I vaša je novina u komunističkoj verziji dala itekako velik obol medijskom ubojstvu moje ličnosti kojem sam decenijama izlagana. No ja svaki i najmanji znak promjene na bolje pozdravljam sa dobrodošlicom.

Sloboda je stanje duha, ponavljam. Duh nije dobrodošao ni za jednu Vlast, i to je tema moje drame CITADELLA SVJETLA. Zatim, ja sam bila prva u Jugoslaviji, i dugo jedina intelektualka i umjetnica koja je nosila (a nosim i sad, mada zbog godina nešto manje strogu) inkriminirajuću islamsku odjeću. Danas su novi ideolozi, a među njima i moji suosuđenici i njihova djeca, postali moji novi rasrđeni bozi i kreatori novog političkog užasa. Svi oni, u medijima i drugdje, od komunista, preko demokrata, do feminista (baš se ponašaju kao ona stražarka koju smo u Slavonskoj Požegi zvali Muški!), moji su današnji fundamentalistički protivnici. Ljuti neprijatelji moga *credo*, moje etike, i moje estetike na tom utemeljene. Ponekad ih moje pisanje zavede, jave, ushićeni, da će objaviti (kao dvije Luce onog glasovitog beogradskog radia), pa naglo odustanu... Kasno se pale lampe u mraku predrasuda.

Hvala!

Sarajevo, 15–19. ožujka 2013.